

(II MƏQALƏ)

Anarın nəsr, şübhəsiz onun çoxşaxəli yaradıcılığının nüvəsini təşkil edir. Yazıcının nəsr 60-cı illərdən ta günümüzədək özünəməxsus zənginləşmə, dərinləşmə yolu keçmiş, gelişməsində yeni çalarlar, özəl keyfiyyətlər qazanmışdır. Onun nəsr yaradıcılığında poetik təkamülün ritmlərini sanki bir-birindən doğulan, fəqət ayrı-ayrı dünyalardan keçən əsərlərin ümumi arxitektônicasında aydınca bəirləmək olur. Yazıcının daim gərilən üslubu, analitik təhkiyəsi, öz daxili enerjisinə güvəncli süjet-obraz yaratma çəmləri, yorulmaz ideya axtarırları onun nəsr poetikasının dinamikasını təmin edir.

Anarın bir əsərindən o birinə qapı açılır. Hər bir əsərin mövzu, üslub və forma bitkinliyi olduğu üçün bu «poetik məkana» sığdırılan hər bir detal incəliklərinə qədər işləndiyindən həmin «poetik məkana» sığmayanlar da yeni bir əsərin obraz potensiyasına çevrilir. Dərinlik genişlənmə, budaqlanma, dürləşmə situasiyası yaradır. Bir əsərin öteri cizgisi, epizodik obrazı yeni bir əsərdə fokuslaşdırılır, mayalanmış bədii hüceyrənin orqanizmə çevrilməsi, doğuluşu, həyat qazanması kimi təbii bir proses baş verir. Bu mənada Anarın bütün nəsr əsərləri bütöv, sürəkli bir romandır. Dünya ehramının şüuraltı labirintlərində hörmək torlarını yırtayır gedən, əlindəki lampa ilə qaranlıqları işıqladan kahin bilib-bilmədiklərimizi bizə sirr gözəlliyi ilə açır.

Anarın antik fəhmi onun bədii dünyagörüşü və düşüncə texnologiyasını klassik nəsrə (məsələn, Lukian, Rable, Servantes satirasından, «Kəllə və Dimnə» müdrikliyindən) çağdaş nəsrin modern axtarırlarınadək dünya bədii mədəniyyətinin bütün buğum nöqtələrinə qaynaqlayır. Çağdaş nəsr prosesi XX əsrin ikinci yarısından günümüzədək olan dövrü əhatə edir ki, bu dövrün bədii atlasında Azərbaycan nəsrinə həm də Anar yaradıcılığı ilə dəyərincə təmsil olunmaqdadır. Çağdaş nəsr axtarırlarında Anarın yeri seçkinə görünür. Bu fikri ayrı variyasiyasında belə də demək olar: Anar, çağlı ilə bütöv, dolğun, ahəngdar görünür. Anar nəsrində Zaman – saat kimi çıqqıldayır, hər Anın – əbədiyyət qədər zəngin və ləzzətli olduğu duyğusu yaradılır. Altmışncılar sırasında Anar dövrünün yazarları ilə bənzəyişlərindən daha çox bənzəməzliklərinə görə nəsiləşdir. Yazıçı özü də «Nəsrin fəzası» adlı dəyərlə arasıdır «Yeni Azərbaycan nəsrinin» yaradıcılarını ortaq bir müstəviyə gətirməyə çalışsa da, yenə məhz onların bənzərsizliklərində, problemə ayrı tərzdə yanaşmalarında «Yeni nəsrin» ədəbi ruhunu görürdü.

İnsanın daxili aləminə enməyin Balzak, Tolstoy, Dostoyevski, Unamuno

Şüuraltı ehramlar

bədii üsulundan ayrı bir səpkidə, ancaq gələnkli bir bağlancda təzahürü Yeni Çağ dünya nəsrinin estetikasını müəyyən etdi. Buradakı realizm mistika və sürrealizmə varmasında da, sosial problemləri insanın içərisinə ötürməsində, onları şüuraltında oynatmasında, xırdalıqları qurdalmasıda da daha inadlı idi. Dostoyevski və Eynşteyn «atomik başlanğıca», Markes və Priqojin isə materiya və ruhun «özünü təşkil stixiyasına», «xaosdan nizam» yaranmasına istinad etməklə çağlarının bədii və elmi tərəkürünün konsentrasiya – birləşik nöqtələrini tapmış olurlar. Azərbaycan nəsrində Anar şüuraltı psixologiyanın dərinliklərini belə inadla axtarışı ilə milli bədii düşüncəmizi çağdaş sorulara urcah edir. Markesin Melkiadesi («Yüz ilin tənalığı») isti Makondo şəhərciyinə qaraçının gətirdiyi buz külçəsinə əlini vurub heyətlə «Bu bizim əsrimizin ən böyük kəşfidir!» deyirsə, Anarın Feyzulla Kəbirinskisi, Dantenin yubileyinə dəvəti ilə aldadılıb çox pərt, yəndəmsiz vəziyyətə düşdükdən sonra arvadı Həcəri yalnız metro möcüzəsi ilə təəccübləndirməyə gücü çataraq söyləyir: «Bəli, görürsən, bu da yeriyən pilləkən» Assosiasiya doğuran situasiyalar fərqli poetik açma

liyi ilə bağlayır. Yazıcının cızdığı bədii dünya daim zamanla tənəşmə və daləşmədir. Onun əksər qəhrəmanları – «orbitindən çıxmış insanlar», «faktla həqiqət arasında» vurnuxan insanlar (O.Şpenqlər) düşdükləri və ya özlərinin yaratdıqları çevrənin darlığında can çəkişdirirlər. Onlar «obivatel» mühitinə sığmaq istəmir, bu mühitin içərisində, yan-böyründə öz antidünyalarını yaratmağa can atırlar. Xüsusilə urbanist mədəniyyətin mağaralarında Anar gəzişmələri çox orijinaldır. Məşən həyatının yekrəngliyinə, dözülməzliyinə etiraz – ötən əsrin 60-70-80-ci illərinin mədəniyyət axtarırlarının palitrasında tünd boyaları da ortaya çıxarırdı, o dövrün sərt yasaq və tabularına əksbasçı kimi bir sıra sosial-siyasi mətləblərə də toxunulurdu. Anar qəhrəmanlarının çabalayırları, etiraz psixologiyası milli şüurun başqa qatlarını da tərpedir, vətəndaş təpkiyərinə impuls verirdi. Barışqanlıqın, güzəştçiliyin, ipəsapa yatarlığın içərisində bir barışmazlıq, güzəştəgetməzlik, ipəsapa yatmazlıq ruhu çırpınırdı.

Şüuraltı psixologiyanın içərilərinə varmada Anar əsərləri – Frans Kafka, Jan Pol Sartr, Alber Kamyu, Con Faulz, Çingiz Aytmatovun nəsr poetikası ilə səsleşən, lakin tamamilə orijinal bir poetikanın yaradıcısı olur. Bu – bütöyün Azərbaycan psixologiyasının dərinliklərinin poetikasıdır. Personajlar bütöyün mental biçimlərində Azərbaycan ekzistensiyasını ifadə edirlər. Şüuraltı proseslərin döngələri, uçurumları, çırpıntıları miniatür və epik təsvirlərin kontrastı ilə açılır. Yazıcının fikir, söz labirintləri, dolanbacları insan mədəniyyətinin daha çatılmaz qatlarına yetmək vasitələri. Mədəniyyətin əks dərinliklərində – Okeanında və Kosmosunda bulunduca, nəinki realizmin və romantizmin hüdudları itir, həm də bu dərinliklərin birindən o birinə əbədi yollar, çığırlar, ünsiyyət kanalları olduğu üzə çıxır. Təbiətin okeanı və kosmosu birləşdirən harmoniyası insaniçi dünyaların arancısında da tapılır. Bu mənada Anar, qəhrəmanlarının Qəlb qalaktikasını, Marian çökəkliyini kəşf etmiş sənətkardır. Bir-biri ilə incə, dordolaşıq, öteri, isti, soyuq, sevgili, yağı münasibətləri olan bu qəhrəmanlar – zəngin dünyanın xırda, xırda dünyanın zəngin insanları Anar nəsrində bütöyün cəmiyyət, «poetik dövlət» təşkil edirlər. Xarakterlərin açılması məkan dəyişmələrini, məkan dəyişmələri xarakter açılmasını şərtləndirir. «Ağ liman» – «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» – «Otel otağı» yalnız ayrılıqda mövcud olan fiziki məkanlar deyil, həm də sıralanmış düşüncə, tale məkanlarıdır. Nemətin qapalı dünyadan qurtuluşuna heç olmasa bir ümid yeri var: ağ liman. Zaur isə hələ sağlığında əldən verdiyi ölmüş Təhminəni «beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsinə» tapıb da itirir. Bütöyün ümidlərin qırıldığı yer – otel otağı isə Kərimin ölüm məkanı olur... Traqik sonluğa doğru bu çapışı Anarın başqa əsərlərində əks tərəfə və ayrı tərəflərə yönəlmələr şəklində də «düzmək» olar. Məsələn, «Otel otağı»ndan «Dədə Qorqud»a – dağ zirvəsinə alovlanan, insanları bir-birinə hay verməyə çağıran üç tonqala doğru...

Burası da önəmlidir ki, yazıcının əsərləri süjet xəttinin düyün məqamları, unudulmaz epizodları və bitkin insan obrazları ilə daha çox yadda qalır. 60-70-

Rahid Ulusel
Fəlsəfə elmləri doktoru,
professor

80-ci illərdə yazılmış əsərlər məhz belə səciyyəvi – seçənəkli xüsusiyyətlərinə görə indinin və gələcəyin də diri əsərləridir. Bütöyün səviyyələrin və zövqlərin yazarı Anarın qəhrəmanları elə real və tükənməzdir ki, onlara bütöyün səviyyə və zövqlərdən yanaşmaq olar. Heç şübhəsiz, bu qəhrəmanların «yaşadığı» əsərlərdən başqa, minlərlə oxucunun yaddaşında da onların bənzərsiz obrazı var. Həmin qəhrəmanlar və onların yaddaşımızdakı obrazları bizim mədəni-intellektual həyatımızın sinirlərindədir.

«Asılıqanda işləyən qadın»ı xatırlayaq. Sən demə, heç nəyi ilə diqqəti cəlb etməyən, cəmiyyəti kənardan izləyən bu qadın insan münasibətlərinin kardioqrammasını hamıdan yaxşı çıxarırmış. «Ağzında bir dənə də sağ diş» olmayan adı bir idarə işçisi Məmməd Nəsir sən demə, əsl insan sərrafı imiş. Buna görə də Anarın bədii yaradıcılığında tamdeyilməzliyin estetikası xüsusilə önəmlidir. Anar heç vaxt hazır dəyərlər kompleksini təqdim etmir. Əksinə, Anarın təqdim etdiyi dünya öz dəyərlər kompleksini təbii şəkildə doğurur.

Anarın müxtəlif vaxtlarda yazılmış üç əsəri – «Ağ liman», «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» və «Ağ qoç, qara qoç» buna klassik nümunədir. İlk iki əsərdə fərdi insan xarakterlərindən, talelərindən, üçüncü əsərdə isə kökübür xalqların taleyindən dünya problemlərinə çıxılır. Anarın «Ağ liman» və «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və tənqidində geniş şəkildə araşdırılmış, bu əsərlərin dərin poetikasına varılmışdır. Anarın «Ağ qoç, qara qoç» əsəri janrına, üslubuna, problematikasına görə Azərbaycan ədəbiyyatında tamamilə yeni, orijinal bir əsərdir. Bu əsər üçüncü minillikdə dünya türk xalqlarının vəhdət ideyasını ortaya qoyan bir mədəniyyət proqramıdır ki, onun da əsasında çox doğma duyğular, tarixin qaçılmaz məntiqi dayanır.

Bu yəndə o, ən müxtəlif bədii forma və üslablara müraciət edir.

Anar kənardan gətirilən, yad nəzəriyyələrdən dikte edilən qondarma azadlıq ülgülərinin deyil, milli mədəniyyətin doğurduğu, Azərbaycan insanının içindən baş alıb gələn azadlıq duyğularının fərdin və cəmiyyətin həyatında dönüş yarada biləcəyinə inam və güvən verən bir sənətkar kimi Yeni Çağın yönəldici istiqamətlərini düzgün sezmış və seçib göstərə bilmişdir. Yazıcının nəsr yaradıcılığı bu təkamül prosesini izləyib əks etdirən çox güclü və dəyərlə sənət nümunələrindəndir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kültüri İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.